

Салата О. О.,
професор кафедри всесвітньої історії
Інституту лідерства та соціальних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, доцент, Україна

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

У статті висвітлено проблеми виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів, здійснено аналіз ролі історичної освіти у формуванні світоглядних традицій студентської молоді та процесу виховання міжкультурної толерантності.

Ключові слова: особистість, культура, толерантність, професійна толерантність, полікультурність, світоглядні цінності, виховання.

Процеси інтеграції, глобалізації, що відбуваються у сучасному світі, приводять до зростання інтенсивності взаємодії різних держав і культур. Мобільність населення земної кулі стрімко зростає і перетворює багато країн в полікультурні співтовариства, гармонійний розвиток яких можливий лише на принципах рівноправ'я і рівноцінності, толерантного ставлення до різних проявів людської і культурної самобутності.

Перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, поставили перед вищою школою проблему підготовки фахівців не просто освічених, а таких, які прийняли б професійні і особові норми, цінності й обов'язки. Потрібен фахівець, здатний орієнтуватися у полікультурному світі, розуміти його цінності і сенси, взаємодіяти з представниками інших професійних співтовариств як в рідній країні, так і на міжнародному рівні. У зв'язку з таким соціальним замовленням культура толерантності розглядається як складова ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця і гармонійного розвитку його особистості в соціумі.

Статут Організації Об'єднаних Націй проголошує: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити наступні покоління від війн... знову затвердити віру в основні права людини, у гідність та цінність людської особистості... у цих цілях проявляти толерантність та жити разом, у злагоді один з одним, як добрі сусіди». У Всесвітній декларації прав людини наголошується, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії» (стаття 18), «на свободу переконань та на вільне їх висловлення» (стаття 19), освіта «має сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими та релігійними групами» (стаття 26).

Соціальна нестабільність кінця ХХ — початку ХХІ ст. призвела до розвитку негативних явищ практично у всіх сферах соціальних відносин, у тому числі й міжкультурних та міжетнічних. Основними ознаками деструктивних соціальних трансформацій є підвищення рівня соціальної ентропії, виникнення кризи поведінки, зростання агресії (М. Т. Титаренко, Т. Г. Стефаненко, В. В. Шалін [1; 2; 3]). На нашу думку, означені проблеми потрібно вирішувати у декількох площинах. З одного боку, мають бути застосовані загальнодержавні заходи політичного характеру, а з іншого — педагогічні заходи, які допоможуть вирішити інтолерантні проблеми.

Молода людина, життя якої протікає у родині конкретного етносу, виховується в рамках однієї національної культури, тому спілкування у суспільстві та навчання в школі має бути спрямоване на виховання полікультурності та толерантності. Отже, постановка проблеми толерантного виховання в Україні є, на нашу думку, особливо актуальною та прогресивною для сучасного суспільства.

Проблеми виховання толерантності в українському суспільстві (зокрема, безпосередньо у громадян) досліджували М. Бабій, Л. Бобовнікова, І. Жадан, П. Кравченко та ін. М. Бабій у своїх працях піднімає надзвичайно важливе питання толерантності у поліконфесійному соціумі. Він робить висновок про те, що в сучасному суспільстві надзвичайно важливим стає взаємне визнання суб'єктами міжвіросповідних відносин рівності перед законом кожного, суверенності і свободи, а також повага права кожного на власне розуміння істини, на свою правду, життєву позицію й цінності, безумовна відмова від монополії на істину, відкритість та повага до інакшого, подолання нетерпимості до «чужого» [4].

Толерантності взаємовідносин у суспільстві велику увагу приділяє Л. Бобовнікова. У своїх дослідженнях вона зазначає, що у складних життєвих умовах, які постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування та використання нового (нових ідей, задумів, нових підходів, нових рішень). Це людина, «яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, вмінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, вмінням бачити за межами того, що бачать сучасники і бачили попередники», і найважливішим у цьому контексті є толерантність взаємовідносин у суспільстві [5].

І. Жадан серед основних особистісних чинників, що сприяють формуванню толерантності, виділяє сприйняття суспільного життя як позитивного цілого, розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого, відмову від претензій на абсолютну і остаточну істину, потребу у самовираженні, здатність до відповідальної поведінки, відкритість почуття власної гідності, прагнення до компромісу, осмислений скептицизм тощо [6].

Толерантність як принцип консолідації вітчизняного соціуму розглядається у працях П. Кравченко. Так, автор зазначає, що для подолання шляхів суперечностей у суспільстві важливо мати повне й розгорнуте системне уявлення про толерантність у структурі світоглядних цінностей і соціальних норм цивілізованого суспільства XXI ст. [7].

Більшість науковців, що досліджують толерантність, розглядають її у контексті суспільних відносин. Але суспільство — це колектив особистостей, і надзвичайно важливо, щоб кожна з них була толерантна у взаємовідносинах з представниками інших етнічних груп та конфесій. Особливу увагу в даному контексті маємо приділити вихованню молодого покоління — студентської молоді.

Сьогодні, на нашу думку, таку важливу консолідуючу роль у суспільстві може відігравати історична освіта, спочатку у школі, потім у вищих навчальних закладах. У зв'язку з цим **метою нашої статті** є визначення ролі історичної освіти у формуванні толерантності у студентів вищих навчальних закладів.

Відповідно **завданням** є висвітлення проблеми виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів, аналіз ролі історичної освіти у формуванні світоглядних традицій студентської молоді та процесу виховання міжкультурної толерантності.

Закон України «Про вищу освіту» визначає рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу у засвоєнні змісту навчання, який ґрунтується на новій загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації [8]. На думку доктора педагогічних наук К. Баханова, історична освіта — це підготовка фахівців-істориків у вищих навчальних закладах, що ґрунтується на використанні новітніх здобутків історичної науки, постійному підвищенні наукового і виховного рівня викладання, забезпеченні реалізації у навчальному процесі принципів історизму і об'єктивності в оцінці фактів, явищ, подій, гуманістичній спрямованості історичної освіти, орієнтованості її на пріоритет загальнолюдських цінностей, досягненні доступності історичної освіти на етапі вищої школи у порівнянні із загальноосвітньою [9].

Загалом сучасна вища історична освіта в Україні покликана сприяти: розвитку національної свідомості та загальнолюдських ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів; вихованню патріотичних і морально-етичних переконань фахівця; причетності до тисячолітньої історії українського народу та культурно-цивілізаційних здобутків людства; прищепленню навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення глибокого осмислення історичного розвитку людства; навчання практичних навичок роботи з історичними джерелами і науковою літературою; виробленню умінь застосовувати одержані знання з історії у повсякденній діяльності для орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінювання суспільних явищ і подій [10, 5].

На жаль, у більшості вищих навчальних закладів головний акцент у процесі навчання робиться на засвоєння академічних знань. Часто молоді люди позбавлені відчуття історичної традиції, історичної відповідальності.

У вищій школі, як і в середній загальноосвітній, необхідно створити умови для виховання міжкультурної толерантності студентів, забезпечити професійну готовність викладачів суспільних дисциплін, зокрема історичних, до процесу виховання міжкультурної толерантності студентів. Цьому, на нашу думку, сприятимуть актуалізація виховного потенціалу дисципліни «Історія» та реалізація міжпредметної інтеграції різних знань і умінь студентів університету в рамках історичної освіти [11, 66].

Процес виховання міжкультурної толерантності — це поетапне ціннісне перетворення особи студента в процесі пізнання об'єктів реальної історичної дійсності. Перший етап (інформативно-ознайомчий) — підвищення рівня інформованості студентів про суть і змістовні аспекти феномену міжкультурної толерантності, про особливості культурно-історичного процесу. Другий етап (мотиваційний для рефлексії) — формування образу культурного «Я» як представника своєї культурної спільності, а також образу культурного «Іншого» — представника культури іншої етнічної групи, як ціннісно рівнозначного першому, розвиток аксіологічного потенціалу міжкультурного спілкування. Третій етап (організаційно-процесуальний) — розвиток умінь реальної та імітованої міжкультурної взаємодії [12, 27].

Професійна готовність викладача до процесу виховання міжкультурної толерантності студентів вищого навчального закладу може бути сформована в рамках розробленої в дослідженні «програми самовдосконалення викладачів історії — організаторів процесу виховання міжкультурної толерантності студентів університету в історичній освіті та формування лідерських якостей», що включає чотири етапи (підготовчий, етап програмування змін у власній особистості, етап реальних дій зі зміною себе, комплекс методик для самодіагностики). Кожен із цих етапів за допомогою певних організаційних форм покликаний сформувати необхідні професійно значущі якості і уміння, ключовими з яких є культурна ерудиція, толерантність викладача як професійно необхідна якість його етичної структури особи.

Виховання міжкультурної толерантності студентів Київського університету імені Бориса Грінченка в умовах формування лідерських якостей передбачає актуалізацію виховного потенціалу цільовою, змістовною і організаційно-дієвою константою історичної освіти у контексті виховання лідера, коли «виховання міжкультурної толерантності» є неодмінною складовою розвитку індивідуальності, людини духовної як загальної мети історичної освіти, коли артефакти іншої культури складають основний зміст дисципліни «Історія», а процес навчання історичним дисциплінам будується як діалог-взаємодія менталітетів і культур.

Вихованню міжкультурної толерантності студентів університету сприяє реалізація інтеграції суспільних, загальноосвітніх, професійно значущих знань і умінь в рамках історичної освіти. Будучи нормативним наслід-

ком гуманізації і гуманітаризації освіти, дану педагогічну умову підвищує якість вищої освіти, що дає змогу подолати професійну партикулярність майбутніх фахівців, приводить до формування у студентів цілісної ціннісно значущої картини полікультурного світу і навичок толерантної взаємодії.

Формування системи методів та підходів до виховання толерантності у студентів відбувається в Інституті лідерства і соціальних наук на кафедрах історії України, всесвітньої історії та суспільних дисциплін безпосередньо у процесі викладання історичних дисциплін, у Центрі розвитку людини та в роботі соціально-гуманітарного циклу.

Проблема культури спілкування — одна з найгостріших не лише у вищих навчальних закладах, а й у суспільстві загалом. Чудово розуміючи, що ми всі різні і що потрібно сприймати іншу людину такою, якою вона є, ми не завжди поводитимось коректно і адекватно. Важливо бути терпимим один до одного, що дуже непросто для дорослої людини, і тим більше для молоді.

На жаль, дух нетерпимості, неприязні до іншої культури, способу життя, вірування, переконання, звичок завжди існував і продовжує існувати у наш час як в суспільстві в цілому, так і в окремих його інститутах. Не є винятком і вищі навчальні заклади. Слід зазначити, що предметом нетерпимості у них може виступати як національна, релігійна, етнічна, соціальна, статева приналежність молоді людини, так і особливості її зовнішнього вигляду, інтереси, захоплення, звички.

Особлива роль у формуванні толерантності у всіх категорій студентів освітньої системи вищої школи належить, безумовно, викладачам.

На нашу думку, особливу увагу необхідно приділити вихованню студентської молоді історичною пам'яттю, правдою про становлення і розвиток нашої багатонаціональної держави, що набуває особливої важливості для встановлення об'єктивної істини, формування особистої позиції. У педагогічному аспекті єдність історичного знання і культури позначає непорушність міжкультурних і міжнаціональних зв'язків, сприяє взаєморозумінню і взаємозбагаченню народів.

Не меншу цінність для молодих людей мають етнографічні знання про походження народів, з представниками яких вони разом вчать, про своєрідність національного етикету, обрядів, побуту, одягу, мистецтва, художніх промислів, свят. Важливо, щоб викладач не тільки проявляв компетентність у цих питаннях, але і використовував накопичені знання у виховній роботі, під час бесід, відвідування студентами краєзнавчих і літературних музеїв, різних національних культурних центрів, театрів, виставок, фольклорних концертів, перегляду фільмів національних студій тощо.

Спільна діяльність студентів створює загальне емоційне переживання, молоді люди спільно виконують будь-яке завдання, співчують, переживають невдачі і радіють успіху. Вони стають більш терпимими, добрими, справедливими в оцінці своїх дій і вчинків.

Найбільш сприятливою для формування толерантності є спільна діяльність із суспільно значущим сенсом, коли розширюються її межі і студенти можуть проявити своє особисте ставлення до широкого кола громадян. Для цієї мети можуть бути використані всі види навчальної роботи і робота соціально-гуманітарного циклу, зміст яких сприяє формуванню етичних взаємин між людьми. Ефективність спільної діяльності молодих людей як засобу формування толерантності підвищується, якщо: здійснюється спільне планування, організація і підбиття підсумків діяльності, педагогічно доцільний розподіл функцій між студентами в цьому процесі; кожен учасник може реалізувати себе, досягти успіху і в той же час проявити турботу про інших, зробити реальний внесок до загальної справи.

Виховний потенціал спільної діяльності зростає, якщо вона носить творчий характер, і забезпечує: домінування цілей розвитку індивідуальності і реалізації особистості кожного в колективній творчій діяльності; вироблення цінностей, ідеалів у колективі, виходячи з особистих інтересів і потреб; визначення творчих завдань, проблем для вирішення самими студентами; надання можливості кожному обрати те, що відповідає його інтересам і бажанням; створення умов для самовизначення учасниками діяльності своєї ролі, характеру поведінки і форм взаємодії; оцінку результатів, аналіз колективної діяльності з погляду прояву і розвитку кожного, формування його стосунків з учасниками діяльності.

При правильній організації колективна творча діяльність дає можливість захопити молодь загальною справою, зняти наявну міжособову напруженість у відносинах між окремими групами, розкрити кращі сторони, показати достоїнства і проблеми молодих людей, навчити їх знаходити компроміси у процесі колективного планування, в обранні засобів реалізації наміченого. Колективний аналіз діяльності формує уміння тактовно, доброзичливо давати оцінки, висловлювати думки про дії інших людей. Колективна творча діяльність, спілкування сприяють формуванню толерантності, якщо молоді люди при цьому набувають досвіду гуманної, партнерської взаємодії з викладачем, своїми однолітками.

Для виховання толерантності велике значення має участь всіх студентів в управлінні їхньою життєдіяльністю. Такої участі можна досягти тільки на основі розвитку студентського самоврядування. Студентське самоврядування має стати демократичною формою організації студентського колективу, яка забезпечує розвиток самостійності молодих людей в ухваленні і реалізації рішень для досягнення спільних цілей.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що формування особистості неможливе без створення відповідного середовища, сприятливого для розвитку світоглядних установок студента. Тому в даному випадку доцільно використовувати комплексний підхід, що полягає в продуктивній взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу: викладачів, адміністрації вищого навчального закладу, студентів, родини, громадських організацій міста.

Отже, можна сказати, що такий неоднозначний процес, як формування толерантності освітнього середовища через посилення уваги до історичної освіти обов'язково має передбачати системність зусиль для зміни існуючого стану речей. Тому важливим попереднім етапом, що має перш за все методологічну значущість, є процес визначення і актуалізації основних цілей і завдань будь-якої діяльності керівництва вищого навчального закладу. Серед них можна виділити такі:

- формування у студентської молоді уявлень про багатоманітність типів культур як в Україні, так і у світі;
- формування вмінь спілкуватися та співпрацювати з представниками різних національностей, конфесій, соціальних груп;
- створення умов для пізнання особливостей культур інших народів, формування розуміння рівності культур;
- сприяння активній діяльності студентів у соціально-гуманітарній сфері вищого навчального закладу, міста, держави в цілому.

Цілком очевидно, що формування особистості студента відбувається в певному соціальному й інформаційному середовищі, тому зміна значущих якостей такого середовища з неминучістю приведе і до зміни поведінки особистості.

Саме тому пошук, актуалізація і впровадження даних моделей толерантної поведінки і взаємодії в суспільстві — гідне завдання не тільки для університету як особливого соціального простору, але і для суспільства в цілому, адже саме успішністю подібних дій визначається наше майбутнє як громадян України і світової спільноти.

Отже, процес виховання підрастаючого покоління повинен, з одного боку, відповідати потребам суспільства, з іншого — враховувати інтереси особистості. Засади толерантності та можливий простір її динаміки лежать і діють, як уже було зазначено, насамперед у досвіді особистості. Тому виховання толерантності — це, з педагогічної точки зору, цілеспрямована організація позитивного досвіду толерантності, тобто цілеспрямоване створення умов, що сприяють взаємодії з іншими, якими б в очах суб'єкта вони не були.

ДЖЕРЕЛА

1. *Титаренко М. Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / М. Т. Титаренко. — К. : Либідь, 2003. — 376 с.
2. *Стефаненко Т. Г.* Социальные стереотипы и межэтнические отношения / Т. Г. Стефаненко // Общие и оптимизация совместной деятельности / под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — С. 242–250.
3. *Шалин В. В.* Право и толерантность: либеральная традиция в эпоху глобализации / В. В. Шалин. — Краснодар : Краснодарская академия МВД России, 2005. — 266 с.
4. *Бабій М.* Проблеми свободи релігії у контексті релігійного багатоманіття в Україні / М. Бабій // Людина і світ. — 2004. — № 5. — С. 21–25.
5. *Бобовнікова Л. О.* Толерантність як фактор становлення сучасного українського суспільства / Л. О. Бобовнікова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія». — Т. 17 (56). — 2004. — № 2. — 261 с.
6. *Жадан І. В.* Політична освіта як чинник формування суб'єкта політичних ставлень / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. — К. — 2005. — Вип. 10 (13). — С. 184–194.
7. *Кравченко П.* Толерантність як принцип консолідації вітчизняного соціуму / П. Кравченко // Філософські обрії. — К., 2000. — № 3. — С. 89–103.
8. Закон України «Про вищу освіту» // Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / за ред. проф. М. І. Панова. — Х. : Гриф, 2003. — С. 37.
9. *Баханов К. О.* Специфіка методики навчання історії у вищій школі / К. О. Баханов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.VuzLib.com.
10. Концепція гуманістичної освіти України. — К. : Генеза, 1997. — 14 с.
11. *Грицак Я.* Як викладати історію України після 1991 року / Я. Грицак // Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасний український підручник з історії) : зб. наук. ст. — К. : Генеза, 2000. — С. 66.
12. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. — К. : Критика, 2007. — 374 с.

В статье отражены проблемы воспитания толерантности у студентов высших учебных заведений, осуществлен анализ роли исторического образования в формировании мировоззренческих традиций студенческой молодежи и процесса воспитания межкультурной толерантности.

Ключевые слова: личность, культура, толерантность, профессиональная толерантность, поликультурность, мировоззренческие ценности, воспитание.

The article reflects the educational tolerance problems of the students at higher educational establishments, analyses the role of historical education in forming of ideological traditions of students and the process of multicultural tolerance education.

Ключевые слова: person, culture, tolerance, professional tolerance, multiculturalism, ideological values, education.